

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Souvislost mezi uvězněním a bezdomovectvím

Alena Poslední

Plzeň 2023

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra sociologie a sociální práce

Studijní program Sociologie

Bakalářská práce

Souvislost mezi uvězněním a bezdomovectvím

Alena Poslední

Vedoucí práce:

Mgr. Ph.D. Lukáš Dirga

Katedra sociologie a sociální práce

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2023

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2023

.....

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala Mgr. Lukášovi Dirgovi, Ph.D. za odborné vedení mé práce, jeho přínosné rady i připomínky a celkovou pomoc v procesu tvorby celé této práce. Dále děkuji všem svým respondentům, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout, za jejich vstřícnost i ochotu a poskytnuté informace. A závěrem děkuji své rodině a přátelům za podporu v průběhu psaní.

Obsah

ÚVOD.....	1
1. TEORETICKÁ ČÁST.....	3
1.1. Co je to bezdomovectví a jeho příčiny.....	3
1.1.1. Příchod fenoménu bezdomovectví do České Republiky.....	4
1.1.2. Typologie bezdomovectví.....	6
1.2. Co je to výkon trestu odnětí svobody.....	8
1.2.1. Vězení jako totální instituce.....	9
1.2.2. Fenomén dobrovolných uvěznění.....	10
1.3. Příčina nebo následek.....	10
1.4. Pomocné organizace.....	12
1.4.1. Penitenciární péče a postpenitenciární péče.....	13
2. METODOLOGIE.....	14
2.1. Výběr vzorku respondentů.....	16
2.2. Role Gatekeepera.....	17
3. PRAKTICKÁ ČÁST.....	18
3.1. Osoby bez domova.....	18
3.2. Osoby z pomáhajících organizací.....	24
ZÁVĚR.....	28
LITERATURA.....	30
RESUMÉ.....	33
PŘÍLOHY.....	34
Seznam zkratk.....	34
Seznam tabulek.....	34
Topic Guide.....	35

ÚVOD

Bezdomovectví a uvěznění jsou dva fenomény, které představují významný zásah do života individua. Život na ulici či pobyt ve vězení jsou události mající pro život daného jedince podstatné důsledky. Ať už budeme mluvit o sociálních, ekonomických či jiných dopadech obou těchto fenoménů, vždy dochází k ovlivnění následného života jedince ve společnosti. Na základě těchto okolností se v některých případech jedinec objeví a poté setrvává a je vystaven životu na okraji majoritní společnosti – bezdomovci, či mimo její každodenní formu – odsouzení.

Existuje řada výzkumů zaměřujících se na problematiku bezdomovectví, které budou zmíněny dále v této práci. Tyto výzkumy kromě jiného často probírají otázky příčin bezdomovectví, do kterých je opakovaně zařazovaný výkon trestu odnětí svobody. Stejně tak jsou realizovány i studie věnující se fenoménu uvěznění. Mezi příčiny nebo spíše předpoklady v tomto případě spadá nepojmenované bezdomovectví – tedy nevyslovené anebo nejisté bydlení či výrazná chudoba. Jako možný následek pobytu ve vězení je zpřetrhání dosavadních kontaktů s okolním světem, ztráta blízkých osob, ztráta zázemí – což jsou opět jevy, kterou mohou vést k životu na ulici.

Pro lepší pochopení a orientaci je nutno vysvětlit, co jednotlivé jevy představují. Výkon trestu odnětí svobody je jednou z forem trestu vydanou rozhodnutím soudu jako sankci po spáchání trestného činu. Jde o to, že jedinec je odsouzen k pobytu ve vězení na určenou dobu. Vězení je totální instituce, která má svůj vlastní řád, jasně vymezený prostor i časové rozvržení. Tento trest je pro odsouzeného výrazným zásahem do jeho života z různých hledisek, včetně toho ekonomického či sociálního. Výkon trestu odnětí svobody spolu s životem na ulici představují extrémní formu sociálního vyloučení. Pojem bezdomovectví jako takový se sice ani v zákoně nedočkal přímého popisu a nepodařilo se tak najít jasnou definici, avšak obecně se má za to, že jde o formu sociálního vyloučení spojenou s absencí domova.

Účast v jednom z těchto způsobů existence může zvyšovat riziko propadu do druhé z těchto životních událostí nebo tento propad může být jeho přímým důsledkem. Ani následná stigmatizace bezdomovce či bývalého vězně, ze strany společnosti, ze které jsou právě vyloučeni, nenapomáhá k zařazení jedince zpět do běžného chodu v ní. Vyvstává tak otázka, zda doopravdy nevede jen jedna forma této sociální exkluze do druhé.

Na bezdomovectví a výkon trestu odnětí svobody nahlížím jako na dva vzájemně propojené fenomény. Řada osob vykonávající trest odnětí svobody má zkušenost s bezdomovectvím a zároveň řada bezdomovců má zkušenost s výkonem trestu odnětí svobody. I přes existenci dosavadních výzkumů se ale odborníci neshodnou na tom, zda je bezdomovectví příčinnou nebo snad důsledkem pobytu za mřížemi a není tak zcela jasný vztah mezi zmíněnými fenomény. Mým záměrem je analýza žité zkušenosti a perspektiv aktérů.

Tato práce je reflexí na existující propojení mezi dvěma formami extrémního sociálního vyloučení. A právě na tento problém budu reagovat se svým výzkumem, jehož cílem je objasnění souvislostí mezi fenoménem bezdomovectví a fenoménem vězeňství. V teoretické části budou uvedeny a vysvětleny definice, příčiny i následky bezdomovectví a uvěznění zvláště, protože pro pochopení spojení těchto fenoménů je důležité jim porozumět. Dále se budu soustředit i na fenomén dobrovolných uvěznění, a pomoci osobám, které se v těchto situacích nacházejí.

V praktické části této bakalářské práce Vám představím výsledky z vlastního terénního výzkumu a pokusím se nalézt odpověď na svou výzkumnou otázku „*Jak se vzájemně ovlivňují bezdomovectví a výkon trestu odnětí svobody?*“ Data potřebné k odpovědi na tuto otázku získám skrze realizaci terénního výzkumu díky polostrukturovaným rozhovorům, a to jak s pracovníky organizací komunikující s osobami ve výkonu trestu odnětí svobody a po propuštění z něj a lidmi bez domova, tak i se samotnými aktéry těchto fenoménů – bezdomovci. Svou prací přináším pohled na problematiku skrze jejich účastníky a možnost díky vnitřnímu přístupu uchopit tento problém zajímavým způsobem.

1. TEORETICKÁ ČÁST

Tato část práce má úlohu interpretace dostupných publikací zabývajících se zmíněnými fenomény. Daná literatura slouží jako teoretický základ mé studie, jejíž výsledky budou poté uvedeny a reflektovány v praktické části této práce. V teoretické části se tedy pokusím shrnout současný stav poznání. Teoretická část práce bude sloužit jako referenční rámec, ke kterému vztáhnou zjištění vyplývající z mého terénního výzkumu.

1.1. Co je to bezdomovectví a jeho příčiny

I přesto, že postrádáme jednotnou definici bezdomovectví, můžeme dle různých přístupů identifikovat, co se pod pojmem bezdomovectví skrývá [Kalvas, Váně 2015]. Na bezdomovectví lze pohlížet z různých stran, můžeme ho považovat za celkové sociální selhání, neschopnost fungovat jako zbylá společnost, dokonce ho můžeme nazývat nemocí nebo volbou. Můžeme se pokusit najít jeho ukotvení v zákoně. Z množství různých úplných i neúplných definic si vypůjčím následující: bezdomovectví je způsob extrémního sociálního vyloučení, jehož hlavní charakteristikou je absence domova [Vágnerová, Marek, Csémy 2018]. Tato definice nám poskytne dva základní údaje, jde o formu sociálního vyloučení, kterou lze rozpoznat na absenci domova.

Když se zaměříme na příčiny absence domova, můžeme hovořit o příčinách individuálních a strukturálních. V individuální rovině se soustředíme na okolnosti života jedince, jako je například jeho psychický stav, zda má nějakou závislost či není schopen se dobře socializovat. Na druhou stranu se v strukturální rovině zabýváme vnějšími vlivy, jimiž jsou ku příkladu změna na trhu bydlení či nezaměstnanost [Vašát 2021]. S podobným rozřazením vlivů na vznik bezdomovectví přichází i autoři Marek, Strnad a Hotovcová, kteří uvažují o příčinách objektivních a subjektivních, přičemž objektivní vlivy jsou přikládány společnosti a jejímu systému, zatímco ty subjektivní jsou dány zásluhou jedince a jeho vlastností. Řešení objektivních příčin by měl odstraňovat stát, ty subjektivní jsou ponechány v rukou jedince [Marek, Strnad, Hotovcová 2012]. Když se tedy podíváme na základní rozřazení zavinění bezdomovectví, zjistíme tím dvě úrovně. V jedné z nich figuruje společnost a stát, který by se měl věnovat širšímu rozhraní problému a v té druhé je zodpovědná osoba sama za sebe.

Mimo primární příčiny bezdomovectví, tedy okolnosti prvního vstoupení do této komunity existují i sekundární a terciální příčiny života na ulici. Sekundární příčiny představují důvody, proč jedinec na ulici setrvává a terciální, zda a z jaké pohnutky se

osoba na ulici případně vrací. Sekundární a terciální příčiny mohou být pro osobu bez domova těžko uchopitelné, zejména pak ty terciální, jelikož si jedinec uvědomí, že není schopen navrátit se zpět do běžného chodu společnosti a právě proto, že není schopen nalézt dané místo, může dojít k vrácení se zpět na ulici. V rámci sekundárních příčin bezdomovectví jedinec bojuje s tím, že na ulici setrvává, přináší souboj se svým já, kdy ztrácí sílu dělat něco se svou situací a dochází k psychickému úpadku osobnosti [Marek, Strnad, Hotovcová 2012]. Vnik bezdomovectví tedy nelze chápat jen jako pouhou příčinu a následek, je nutno vnímat to jako komplexní proces, kdy příčiny tohoto vyloučení ze společnosti nejsou jen na počátku vzniku jevu, ale v celém jeho průběhu.

O konkrétních příčinách bezdomovectví pojednávají i autoři Váně a Kalvas, kteří ve svém výzkumu bezdomovectví věnovali hlavní pozornost zjevnému bezdomovectví, tedy bezdomovcům, kteří se pohybují na veřejném prostranství. Z diskuze s bezdomovci byli schopni vytvořit obecnější charakteristiky, které shrnuli následovně: „*chudoba, zadluženost, dlouhodobá nezaměstnanost, ztráta živitele, špatný zdravotní stav, rodinné a vztahové problémy, závislosti, osobnostní rysy nekompatibilní s většinovým očekáváním stran společnosti, ztráta bydlení a pobyt v institucích typu dětský domov nebo vězení*“ [Váně, Kalvas 2014:15].

1.1.1. Příchod fenoménu bezdomovectví do České Republiky

V prostředí České Republiky se zdá, že bezdomovectví bylo až do roku 1989 neexistujícím fenoménem, který byl obklopován tabu. Z ideologických důvodů politického režimu se nesmělo objevovat. To vedlo k absenci výzkumů a odborných publikací na toto téma [Vašát 2021]. Vývoj bezdomovectví v České Republice po pádu minulého režimu ve své práci krátce a přehledně shrnují manželé Hradečtí, kteří také poukazují na to, že před rokem 1989 jako by tento fenomén neexistoval, každý musel mít práci a být zaměstnán, neúčast na tomto pracovním systému byla považována za trestný čin tzv. příživnictví, tento trestný čin byl upraven v zákonu č. 58/1965 Sb. „*Zákon, kterým se upravuje postih provinění a přestupků osob opětovně se dopouštějících výtržnictví, násilností a příživnictví*“. Bezdomovectví v této době nebylo přípustné. Pro dělníky existovaly dělnické ubytovny, každý musel pracovat, musel tak mít i peníze na bydlení a šance, že se dostane do situace, kdy by neměl střechu nad hlavou, byla o poznání nižší [Hradecký, Hradecká 1996].

Po roce 1989 s pádem komunistického režimu se ale tyto dělnické ubytovny měnily na hotely, to pro řadu dělníků znamenalo ztrátu domova a začalo se objevovat skryté i

latentní bezdomovectví. Spolu se zahlazením trestného činu bezdomovectví zmizela i obava za trestní stíhání za takové chování. Mimo to k rozvoji bezdomovectví přispěla i zahraniční migrace, hromadné propuštění z vězení díky amnestii nebo jednoduše ztráta bytu způsobená vlastní chybou [Hradecký, Hradecká 1996].

Z jiného úhlu pohledu na příčiny bezdomovectví nahlíží Vašát, který v reakci na jiné autory, pracuje s pojmy jako politickoekonomická vysvětlení bezdomovectví nebo bezdomovectvím jakožto příznakem globálních a systémových změn. Individuální i strukturální příčiny spadají pod politickoekonomická vysvětlení. To představuje to, že i když bezdomovectví může vzniknout na základě špatného rodinného zázemí, ono zázemí by nemuselo být špatné anebo nefunkční, kdyby rodina měla dostatek příjmů z dobře placeného zaměstnání a toto rodinné zázemí by proto nebylo součástí společnosti žijící v chudobě. Bezdomovectví je tedy něčím, co je zapotřebí profilovat do kontextuálních okolností sociokulturních a politickoekonomických poměrů [Vašát 2021]. Toto poukázání na okolnosti, které na vině nemá sama osoba, která se do dané formy sociálního vyloučení dostala, ale jde právě spíše o vlivy, kterým osoba nemůže vlastním přičiněním například předcházet, považuji za důležitý aspekt nejen příchodu bezdomovectví do České Republiky (dále jen ČR), ale i vývoji tohoto fenoménu jakožto reakci na významné události, kterými v posledních letech mohli být například pandemie Covid-19 nebo válka na Ukrajině.

Pokud se zaměříme na výzkumy bezdomovectví na území ČR, zjistíme, že se převážně jedná o kvalitativní výzkumy [Vašát 2021, Váně 2020]. Kvantitativní studie se realizují spíše ojediněle, možná proto, že je díky těžší dostupnosti respondentů, náročné sesbírat relevantní vzorek dat, který lze použít na celou sledovanou komunitu [Nešporová, Holpuch 2020]. Prvním z těch, kteří se pokoušeli o rozsáhlejší výzkum bezdomovectví jsou manželé Hradečtí, kteří se soustředili na sociodemografické znaky klientů organizace Naděje. S rozsáhlejšími zpracováními bezdomovectví přicházejí autoři Vágnerová, Marek a Csémy, ve svých dvou výzkumech z roku 2013 a 2018, kdy jako manželé Hradečtí pracují s klienty pomáhajících organizací jako Naděje nebo Armáda spásy. Tvůrci zde kombinují kvalitativní a kvantitativní přístup [Nešporová, Holpuch 2020].

Když se přesuneme k dalším výzkumům v ČR, nalezneme spíše studie, které byly zaměřené jen na určité město, jako je Plzeň [Toušek 2009, Váně Kalvas 2014] nebo Brno

[Baláš 2010]. A mezi nejvýznamnější z těchto studií se řadí Touškovo výzkum z roku 2009, sledující sociodemografické charakteristiky, ekonomickou situaci nebo vlastnictví dokladů. Tento výzkum byl realizován v Plzni a zakládal se na 157 dotaznících. Ve stejném městě byl realizován i výzkum od autorů Váně a Kalvas sčítající širší záběr respondentů a to 238, kde byly opět sledovány sociodemografické charakteristiky a vlastnictví dokladů dále pak život jedinců nebo jejich řešení obživy. V Brně byl uskutečněn výzkum sestávající z 187 respondentů, kteří byli klienti sociálních kurátorů v Brně. Autor Baláš se zde soustředil na základní charakteristiky jako je věk, pohlaví nebo vzdělání ale kromě toho svou pozornost věnoval i příčinám a důsledkům, bezdomovectví.

1.1.2. Typologie bezdomovectví

S definicí bezdomovectví jakožto absencí domova pracuje i Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci (FEANTSA), která vytvořila typologii bezdomovectví a vyloučení z bydlení – ETHOS (Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení). Hlavním úkolem ETHOS je přispět ke zlepšení sběru a srovnávání dat [Hradecký et al. 2007]. Tato typologie stanovuje tři hlavní oblasti, ve kterých může k absenci domova docházet – fyzická oblast, sociální oblast a právní oblast. Dále představila čtyři koncepční kategorie absence domova – bez střechy, bez bytu, nejisté bydlení a nevyhovující bydlení. Zmíněné čtyři koncepční kategorie se poté rozkládají do 13 operačních kategorií. V této práci jsem se soustředila především první koncepční kategorií – bez střechy. Do této kategorie spadají jedinci, kteří přežívají na ulici nebo veřejně přístupných prostorách bez možnosti ubytování a osoby v noclehárnách. Pro lepší přehlednost a orientaci přikládám tabulku s typologií ETHOS [Hradecký et al. 2007].

Č.	Typologie	Koncepční kategorie	Fyzická doména	Právní doména	Sociální doména
1.		Bez střechy	Žádné obydlí (střecha)	Žádný právní nárok na užívání prostoru (vlastnictví, užívací právo)	Žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy
2.		Bez domova	Má místo k bydlení, vhodné k obývání	Žádný právní nárok na užívání prostoru (vlastnictví, užívací právo)	Žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy
3.		Nejisté a nevyhovující bydlení	Má místo k bydlení (nejisté a/nebo nevhodné k obývání)	Žádná jistota užívacího práva	Má prostor pro sociální vztahy
4.		Nevyhovující bydlení a sociální izolace v legálně obývaném obydlí	Nevyhovující bydlení (nezpůsobilé k obývání)	Má právní nárok a/nebo jistotu užívacího práva	Žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy
5.		Nevyhovující bydlení (jisté užívací právo)	Nevyhovující bydlení (nezpůsobilé k obývání)	Má právní nárok a/nebo jistotu užívacího práva	Má prostor pro sociální vztahy
6.		Nejisté bydlení (vhodné k obývání)	Má místo k bydlení	Žádná jistota užívacího práva, ztráta vlastnictví	Má prostor pro sociální vztahy
7.		Sociální izolace v kontextu jistého a vhodného bydlení	Má místo k bydlení	Má právní nárok a/nebo jistotu užívacího práva	Žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy

Tabulka č. 1 *Sedm teoretických domén bezdomovství* [Hradecký et al. 2007: 10]

Tato typologie byla vytvořena pro zajištění jednotného přístupu k porozumění bezdomovectví a jejím úkolem je lepší a přehlednější srovnávání dat [Hradecký a kol. 2007]. Jak můžete vidět v tabulce č. 1 výše, koncepční kategorie Bez střechy představuje absenci obydlí, tedy střechy nad hlavou a nese s sebou nejvyšší rizika jimiž jsou v podstatě nemožnost vlastnictví nebo neexistence soukromého a bezpečného prostoru. Danou typologii představuji, protože přináší přehledné zobrazení úrovní a kategorií které bezdomovectví zahrnuje, zároveň tato typologie poukazuje na opětovně zmíněnou a vysvětlenou koncepční kategorii bez střechy, která je stěžejní kategorií pro realizaci výzkumu této práce [Nešporová, Holpuch 2020].

Podle této typologie bylo v roce 2019 uskutečněno sčítání osob bez domova. Jedná se o prozatím nejrozsáhlejší kvantitativní výzkum bezdomovectví u nás. Daná studie přinesla přehledný vhled do zkoumané oblasti. Sleduje základní charakteristiky jako jsou

věk, pohlaví osob bez domova, ale soustředí se i na otázky doby pobytu na ulici nebo způsob přespávání. V této studii byla plně zahrnuta koncepční kategorie bez střechy, která je stěžejní kategorií osob bez domova této práce. Sčítání proběhlo dvojí formou, a to v jednotlivých institucích a v obcích ČR. Co se týče obcí, bylo sčítání provedeno osobně proškolenými sociálními pracovníky v terénu 403 obcí ČR. U institucí bylo sčítání provedeno elektronickou formou, tedy bezkontaktně. Kromě institucí, jimiž jsou azylové domy nebo psychiatrické nemocnice bylo sčítání uskutečněno i ve věznicích [Nešporová, Holpuch 2020].

I přesto že pokusy o větší nebo souhrnné sečtení bezdomovců proběhly při sčítání lidu v roce 2011 nebo 2021, tyto sčítání nejsou tak rozsáhlé jako to z roku 2019 a nepřinášejí ucelený pohled. Na základě získaných dat, které byly rozšířeny i o místa, kde sčítání neproběhlo, ale bylo možné aplikovat daná data i zde, byl zjištěn přibližný počet osob bez domova na území České republiky. Celkově se jednalo o více jak 21 000 osob, které spadali dle typologie ETHOS do kategorie „bez střechy“ anebo „bez bytu“. Do toho nebyly započítány osoby mladší 18 let, protože ty jsou povinni mít bydlení dle platné legislativy. Proto se do kategorie „bez střechy“ nezapočítávají [Nešporová, Holpuch 2020]. Reálný počet všech osob bez domova je poté tedy vyšší. I přesto, že tento výzkum zahrnul bezkontaktní sčítání ve vězeňských zařízeních, dále se tvůrci ale vězeňskému prostředí nebo jeho propojením s bezdomovectvím detailněji nevěnovali.

1.2. Co je to výkon trestu odnětí svobody

Výkon trestu odnětí svobody je jednou z forem trestu vyplývající z rozhodnutí soudu v procesu trestního řízení. Jedná se o sankci za trestný čin vynutitelný státem [Karabec, Diblíková, Macháčková 2000]. Tento trest je v české legislativě upraven v *zákoně č. 169/1999 o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů*, dle kterého je v §1 ve druhém odstavci jeho účelem „*působit na odsouzené, tak aby snižovali nebezpečí recidivy svého kriminálního chování a vedli po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem, chránit společnost před pachateli trestných činů a zabránit jim v dalším páchání trestné činnosti*“. Trest odnětí svobody chápou jako zásah do integrity člověka, který následuje jako sankce po spáchání trestného činu a má za cíl nápravu pachatele a jeho zařazení zpět do společnosti. Tento zásah se ale pojí s okolnostmi, který daný trest způsobuje a tyto okolnosti souvisejí s tím, že vězení je totální institucí.

Na otázky vězeňství svou pozornost v českém prostředí upíná například sociolog Lukáš Dirga se svým výzkumem „*Tělo jako projekt: Vztah českých vězňů k jejich tělu*“¹, kde sleduje pojetí těla vězně během doby, kdy je ve vězení. Zjišťuje zde, že tělo je jakýmsi nástrojem mužnosti, prostředkem projekce mužské kultury, ale zároveň těla vězňů, přesněji řečeno jejich síla má význam v hierarchii vězňů [Dirga 2017]. Do prostoru vězeňství Dirga vstupuje například i s dílem „*Sociologie za mřížemi? Penitenciární sociologie v České republice*“, ve kterém upozorňuje na existující podobor sociologie tedy na penitenciární sociologii. Pojednává zde jak o nepřístupnosti daného prostředí, tak i o výzkumech které se na tomto poli odehrávají. Do tématu vězení svůj zájem směřuje i Kateřina Nedbálková s dílem *Spoutaná Rozkoš Sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznici*, ve kterém propojuje gender a uvěznění. Tento zájem koncentruje k reprodukci genderu v uzavřeném a velice specifickém prostoru věznice. Nalézá zde propustnost genderových rolí a jejich přenositelnost v jednopohlavní instituci [Nedbálková 2006].

1.2.1. Vězení jako totální instituce

Vězení je podle Erwina Goffmana totální institucí [Goffman 1961]. Jde o instituci jejímž výrazným rysem je její tzv. všeobkličující a všezahrnující charakter [Nedbálková 2006]. Pobyt v této instituci je formou extrémního sociálního vyloučení. Jedinec, který zde vykonává svůj trest je hned při příchodu vhozen do úplně nového systému, na který je nucen se adaptovat. Ve vězení je nutno dodržovat jasný řád a přísná pravidla. To na rozdíl od systému ulice, kde není nic jako řád a otázka času se zcela rozplývá. Totální instituce může být definována jako místo pohybu a práce, kde větší počet podobně situovaných jedinců odříznutých od širší společnosti po nějaký znatelný časový úsek společně vede uzavřený, formálně spravovaný koloběh života. „*Vězení tedy představuje specifický typ sociálního prostoru charakteristický tím, že má vlastní soubor pravidel, řádů a zvyků*“ [Dirga 2017: 637].

Pobyt ve vězení představuje významný šok, který jednoznačně ovlivňuje člověka a jeho život nejen ve vězení, ale i po jeho propuštění nebo opakovaném uvěznění [Dirga 2017]. Před vstupem do vězení má zpravidla jedinec jisté sociální vazby, rodinu, práci, soukromí, volný čas a věci, které bere jako samozřejmé. To vše se ale při vstupu do prostoru věznice naruší. Je potřeba aby se socializoval v rámci nového a neznámého

¹ Název je přeložen z angličtiny do češtiny, původní název: *Body as a Project: The Relationship Czech Prisoners Have to Their Bodies*.

sociálního prostředí. Vězni se učí co musí a nesmějí dělat a vytvářejí si strategii, jak zvládnout a přežít dobu po kterou jsou odsouzeni, avšak je to právě to prostředí, které jim do jisté míry vnucuje pravidla chování a přiměje je dodržovat pravidla a přizpůsobovat se danému systému. [Dirga, Lochmanová, Juříček 2015, Dirga 2017].

Totální instituce může být definována jako místo pohybu a práce, kde větší počet podobně situovaných jedinců odříznutý od širší společnosti po nějaký znatelný časový úsek společně vede uzavřený, formálně spravovaný koloběh života. Vězení nám tu může posloužit jako jasný příklad, který nám umožňuje posuzovat, v čem jsou podobné vězením i instituce, jejich chovanci žádný zákon neporušili [Goffman 1961].

1.2.2. Fenomén dobrovolných uvěznění

Dobrovolné uvěznění znamená, že člověk, například osoba žijící na ulici v obdobích zimních měsíců, spáchá trestný čin úmyslně, s cílem být odsouzen k odnětí svobody, a tak trestu pobytu ve vězení, aby měl například alespoň nějakou střechu nad hlavou nebo jídlo a další životu potřebné nutnosti. Vedle fenoménu dobrovolných uvěznění stojí i dobrovolné uzavření do psychiatrických a závislostních léčeben a jiných zdravotních institucí.

Na otázku dobrovolných uvěznění glosou, v odborném časopise „*Česká kriminologie*“, reaguje Dirga, který se snaží podotknout, že problematika dobrovolných uvěznění není tak jednoznačná, jak se může zdát. Na jednu stranu se může zdát, že vězení neplní svůj účel, pokud se do něj chtějí lidé vracet, nebo protože nemá za cíl jejich mučení a naopak se snaží o lidský přístup. Na druhou stranu v tom hrají roli právě ještě jiné faktory jako je humanizace vězeňství, nebo právě bezdomovectví. Pak ale vyvstává další otázka, proč by si někdo zvolil život za stěnami věznice, než mimo ně a jak je možné, že se to někomu může jevit jako lepší nebo snad snazší způsob života [Dirga 2021].

1.3. Příčina nebo následek

O propojení těchto dvou problematik přemýšlí Marek, Strnad a Hotovcová, kdy hovoří o sociálním vyloučení a sociální nefunkčnosti jakožto stejnými charakteristikami pro oba fenomény. Podle nich má dlouhodobý pobyt v ústavním zařízení za následek rozbití struktury sociálních vazeb i času a dezorientaci na trhu práce. S tím přichází stigmatizace ze strany potencionálních zaměstnavatelů, proto se jedinec snaží odejít někam, kde ho nikdo nezná a velké město s jeho lákavou anonymitou může představovat úkryt. Pro zpřetrhání sociálních vazeb a ztížené uplatnění na trhu práce se tyto osoby mohou ocitnou

v nejistém a nestabilním bydlení, které může vést k bezdomovectví [Marek, Strnad, Hotovcová 2012].

Mezi lidmi bez domova se nachází poměrně vysoké procento propuštěných vězňů. Těm, kteří dosud nebyli trestaní hrozí ve zvýšené míře riziko, že trestný čin spáchají [Štěchová a kol. 2008: 49]. Přes všechna negativa dostanou bezdomovci ve vězení, to, co jim na svobodě schází, jako je střecha nad hlavou nebo jídlo.

O propojení těchto dvou fenoménů hovoří i statistický údaj z roku 2008, kdy se v rámci výzkumu Institutu pro kriminologii a sociální prevenci výzkumníci pokusili zjistit s jakou četností lidé bez domova trestnou činností páchají. Došli k tomu, že trestnou činností páchá 40 % jejich respondentů a zkušenost s pobytem ve vězení má celkem 22 %, z toho necelá 4 % má za sebou výkon trestu vícekrát [Štěchová a kol. 2008: 50]. Nemůžeme ale opomenout ani viktimizaci bezdomovců o které hovoří například Toušek [2009] nebo Štěchová a kol. [2008].

Tato práce reaguje na existující propojení mezi dvěma formami extrémního sociálního vyloučení. Z množství výzkumů, například již zmínění manželé Hradečtí, nebo Toušek, vidíme že se jev odnětí svobody mezi bezdomoveckou populací objevuje častěji než v zastoupení běžné populace. V praktické části této bakalářské práce vám představím výsledky z vlastního terénního výzkumu a pokusím se nalézt odpověď na to, jak se vzájemně tyto dva fenomény ovlivňují. Data potřebné k odpovědi na tuto otázku získám skrze realizaci terénního výzkumu díky polostrukturovaných rozhovorů, a to jak s pracovníky organizací komunikující s osobami v a po VTOS² a lidmi bez domova, tak i se samotnými aktéry těchto problematik – bezdomovci. Svou prací přináším pohled na problematiku skrze jejich účastníky a možnost díky vnitřnímu přístupu uchopit tento problém speciálním způsobem.

O propojení bezdomovectví a uvěznění pojednává Toušek, který se ve svém výzkumu dotázal bezdomovců, zda mají zkušenost s totálními institucemi, mezi které kromě například kojeneckého či diagnostického ústavu patřilo i vězení. Pro vizuální představu Vám níže přikládám tabulku z jeho práce o četnosti zkušenosti s vězením mezi bezdomovci. Když se zaměříme na kategorii „Ulice“, můžeme si všimnout, že s vězením má zkušenost 37 % dotázaných osob.

² VTOS – výkon trestu odnětí svobody

	Ulice		Azylový dům pro muže/ženy		Azylový dům pro rodiče s dětmi		Úhrnem	
	Četnost	V %	Četnost	V %	Četnost	V %	Četnost	V %
Kojenecký ústav	5	4,8	0	0	3	7,9	8	5,1
Dětský domov	10	9,6	2	13,3	4	10,5	16	10,2
Diagnostický ústav	9	8,7	0	0	3	7,9	12	7,6
Psychiatrická léčebna	29	27,9	3	20	4	10,5	36	22,9
Vězení	39	37,5	2	13,3	1	2,6	42	26,8
Ústav sociální péče	3	2,9	0	0	0	0	3	1,9
Zkušenost obecně	62	59,6	5	33,3	8	21,1	75	47,8

Tabulka č. 2 *Zkušenost s pobytem v totálních institucích* [Toušek 2009].

Stále zůstává otázkou, zda je bezdomovectví příčinou či následkem výkonu trestu odnětí svobody či naopak. Avšak nelze říct, že každý, kdo si projde vězením skončí na ulici, bez střechy nad hlavou, nebo že ten, kdo žije na ulici řadu let jen do vězení směřuje. Lze avšak říct, že vedle jiných faktorů jako je chudoba, nevzdělanost, nejisté zázemí a nevhodné prostředí a dalšími stojí právě bezdomovectví jako rizikový faktor pro pobyt ve vězení.

O propojení těchto dvou problematik také přemýšlí Marek, Strnad a Hotovcová, kdy hovoří o sociálním vyloučení a sociální nefunkčnosti jakožto stejnými charakteristikami pro oba fenomény. Podle nich má dlouhodobý pobyt v ústavním zařízení za následek rozbití struktury sociálních vazeb i času a dezorientaci na trhu práce. S tím přichází stigmatizace ze strany potencionálních zaměstnavatelů, proto se jedinec snaží odejít někam, kde ho nikdo nezná a velké město s jeho lákavou anonymitou může představovat úkryt. Pro zpřetrhání sociálních vazeb a ztížené uplatnění na trhu práce se tyto osoby mohou ocitnou v nejistém a nestabilním bydlení, které může vést k bezdomovectví [Marek, Strnad, Hotovcová 2012].

1.4. Pomocné organizace

Vzhledem k tomu, že se bezdomovectví stává součástí více měst a jeví se jako strukturální problém, města i politici se snaží najít řešení [Váně 2020]. Do hry o pomoc v rámci bezdomovectví spadají projekty jako je Houstig First, sociální bydlení, dávky pomoci v bytové nouzi a jiné. Houstig First je v současnosti asi nejaktuálněji probíranou strategií. Houstig First, neboli bydlení především si klade za cíl reintegraci osob bez domova zpět do běžného bydlení, snaží se tedy o začlenění jedince zpátky do společnosti. Vysvětlit pozici organizací, které pracují a pomáhají lidem ve výkonu trestu i po něm a lidem na ulici.

Otázka, která zde ale nabízí je, zda jsou v praxi nabízené služby osobami bez domova využívány anebo alespoň v jejich povědomí. S touto otázkou pracují i již zmínění Váně a Kalvas ve svém výzkumu *Fenomén bezdomovectví* z roku 2014. Kteří zjistili, že povědomí ohledně nabízených služeb organizacemi sice je, ale jejich využití není až tak časté. To, co je v největším povědomí je nabídka azylového domu, a sociálních pracovníků, což jsou i ty služby, které jsou nejvíce využívány [Váně 2020]. Toto jsou služby, které využívají klienti pomáhajících organizací pracující s osobami bez domova, kromě tohoto typu pomáhající organizace je pro tuto práci relevantní ještě ta, která se věnuje pomoci lidem ve výkonu trestu a po něm. Ty poté pracují v rámci penitenciární a postpenitenciární péče.

1.4.1. Penitenciární péče a postpenitenciární péče

Penitenciární péče je péče o člověka, který se aktuálně nachází ve VTOS nebo výkonu vazby. Postpenitenciární péče je zacházení s jedincem po VTOS nebo výkonu vazby a je něčím co následuje, nebo by lépe mělo být propojeno s penitenciární péčí [Nedvědický 2021]. Postpenitenciární péče by měla zahrnovat i přípravu na odchod z vězení, a tedy zařazení jedince zpět do společnosti. Smyslem je prevence recidivy a resocializace zpět do společnosti. Do postpenitenciární péče spadá pomoc sociálního kurátora, sociálního systému, pomoc sociálních služeb a Probační a mediační služby. Sociálními službami jsou především azylové domy nebo domy na půli cesty. Tyto sociální služby jsou určeny nejen lidem po VTOS, ale právě i osobám bez domova [Kešnerová 2016]. I *Koncepce vězeňství do roku 2025* si klade za cíl lepší propojení penitenciární a postpenitenciární péče [MS³ nedatováno].

³ MS – Ministerstvo spravedlnosti.

2. METODOLOGIE

I když výzkum můžeme realizovat kvantitativní i kvalitativní formou nebo kombinací těchto metod, já jsem si pro svůj výzkum vybrala metodu kvalitativní. Zatímco kvantitativní způsob nabízí možnost získání velkého množství dat, od většího počtu respondentů například pomocí dotazníkového šetření, kvalitativní způsob představuje jakýsi „hlubší vhled“ do dané problematiky [Dirga 2013]. Pro mou práci jsem se rozhodla využít právě kvalitativní metodologie, soustředila jsem se na vnímání konkrétního problému skrze oči jejich aktérů a z pohledu osob, které jsou s těmito jedinci prakticky v každodenním kontaktu.

V kvalitativním výzkumu lze použít různé výzkumné tradice, jako je například etnografie nebo fenomenologie/entometodologie [Hendl 2005]. Přičemž právě etnografie je hojně využívána ve vězeňském prostředí, ve svém výzkumu ji využila například Nedbálková [2006] nebo Dirga [2017]. Cílem této metody je porozumění sociálnímu a kulturnímu světu zkoumané skupiny [Hendl 2005]. U entometodologie jde o „*porozumění konstruktivním procesům, které lidé uplatňují v každodenním životě, aby dávali světu smysl*“ [Handl 2005: 54]. Dá se tedy říct že tím, že se i já soustředím na vnímání skutečností z pozice aktérů, nebo těch co jsou s aktéry v úzkém kontaktu, tak se vydávám cestou entometodologie.

Při zkoumání bezdomovectví se využívá kvantitativních metod, například skrze dotazníkové šetření, [Nešporová a kol. 2019] a to, jak bylo zmíněno výše, pro větší rozsah respondentů nebo i lepší aplikovatelnost a vztažnost na širší vzorek. I kvalitativní studie nebo kombinace kvalitativního a kvantitativního přístupu je zde používána. Jak jsem dříve uvedla já jsem si pro svůj výzkum vybrala kvalitativní přístup, kdy jsem využila metody polostrukturovaných rozhovorů. Nejdříve jsem si sestavila Topic Guide s tematickými oblastmi rozhovoru, který bude v příloze této práce k nahlédnutí. A poté jsem začala oslovovat potenciální respondenty.

Pro tento výzkum byla vybraná skupina osob žijící na ulici, a ne ku příkladu těch, co jsou aktuálně ve vězení, za tímto rozhodnutím stojí prostý důvod, kterým je dostupnost respondentů. I když by bylo zajisté zajímavé vidět pohled na téma i z této stránky, bohužel je přístup do vězeňského prostředí složitý. To mi ale do jisté míry pomohly vyrovnat rozhovory s pracovníky pomocných organizací, zejména pak ti, kteří pracují s lidmi ve vězení anebo po propuštění z něj, napřímo.

Vzhledem k tomu, že jsem zkoumala poměrně intimní a soukromou věc, jsem k otázkám přistupovala opatrně, abych respondenty nerozrušila. To se týkalo především osob, kterých se tato skutečnost přímo týkala. Když respondenti nerozuměli otázce, byla jim položena jinak, popřípadě vysvětlena. Byli informováni, že když jim bude něco nepříjemné nemusejí odpovídat. I když já sama jsem měla zpočátku strach z toho, že právě protože se jedná o tak soukromé informace, nebudou respondenti ochotní mi informace poskytnout. K mému překvapení jsem narazila na jedince, kteří ve většině případech, absolutně neměli problém s probíráním těchto skutečností. Dokonce jsem se setkala s velkou mírou ochoty probírat i jejich zkušenost s pobytem ve vězení. Byla jsem otevřeností respondentů překvapena. I já sama jsem se potýkala se stigmatem vůči zkoumané skupině, bylo proto pro mne důležité cítit se při vedení rozhovorů v bezpečí. Rozhovory se proto odehrávali na veřejném místě, s přítomností dalších osob.

Nejdříve jsem zahájila rozhovory s osobami pracující v pomáhajících organizacích. S osobami na ulici jsem rozhovory zahájila v listopadu a skončila v prosinci. Výběr ročního období k vedení těchto rozhovorů teď vnímám jako jednu ze slabých stran výzkumu. Jsem si vědoma toho, že nepříznivé počasí ovlivňuje život těchto osob. Nejednou jsem proto vedla rozhovor s poněkud rozhozeným jedincem, protože minulou noc na ulici málem nepřežil on, nebo jeho kamarád.

Dokonce jsem se dostala do situace, kdy jsem díky svému Gatekeeperovi měla možnost vést rozhovory s více jedinci, ale naneštěstí to bylo pár dní poté, co jeden z jejich kamarádů zemřel. Některé rozhovory pak byly poněkud napjaté a často se stávalo, že jedinec odbíhal od tématu a vracel se detailně k tématu ztráty kamaráda. Proto bych již nevolila zimní období na vedení těchto rozhovorů, nejen za účelem nenarušení jejich zármutku, ale i snazší přístupnosti bezdomovců. V letním období jsou tyto jedinci snáze zastizitelní, protože zde není potřeba schovávat se před zimou, to jsem schopna potvrdit na základě účasti v jiném výzkumu s osobami bez domova, který byl realizován v období letních měsíců.

Všechny rozhovory byly se souhlasem respondentů nahrávány. Respondenti byli informováni o tématu rozhovoru i o tom, kde budou data z rozhovoru využita. Po celou dobu výzkumu byla dodržována etika sociologického výzkumu⁴.

2.1. Výběr vzorku respondentů

Výběr respondentů měl probíhat oslovením bezdomovců (konceptní kategorie bez střechy), kategorizace respondentů nebyla omezena pohlavím, věkem, délkou pobytu na ulici ani ve vězení apod. Pro zajištění potřebných respondentů byla zamýšlena tzv. metoda sněhové koule, kdy jsem po získání prvních několika respondentů splňující požadavky, měla požádat tyto jedince o oslovení dalších osob splňující dané požadavky. Avšak se v průběhu výzkumu metodologie nepatrně pozměnila a klíčovou osobou pro mne byla pozice tzv. Gatekeepera, které se budu blíže věnovat v další podkapitole.

Část rozhovorů s pracovníky pomáhajících organizací byla realizovaná v online prostředí prostřednictvím aplikace Google Meet, respondenti byly tak ve známém prostředí, taktéž i s osobami, které byly tázány v reálném prostředí byly v prostorech své organizace, na místě, které dobře znali. Respondenti byli informováni o možnosti realizace rozhovoru online i reálnou formou, setkání poté proběhlo ve formě, kterou preferovali.

Všechny rozhovory s osobami pobývajícími na ulici byli realizované v reálném prostředí. Jednalo se o výzkum buďto v ulicích města, nebo v prostorách pomáhající organizace. Pro účely výzkumu bylo vybráno větší české město přesahující 100 000 obyvatel. K osobám z této kategorie jsem se dostala několika způsoby a to přes Gatekeepera, a přes pracovníky pomáhající organizace či díky vlastnímu oslovování respondentů. Pro nabití zkušenosti z účasti na jiném výzkumu jsem již byla seznámena s některými z nich a konverzace tak byla snazší. Za každý provedený rozhovor s těmito osobami jim byla vyplacena finanční odměna, zpravidla 50 Kč. Mimo to byl veden rozhovor i s osobou, která má za sebou výkon trestu i pobyt na ulici a zároveň je připravována na pozici pracovníka v pomocné organizaci. I této osobě byla vyplacena peněžní částka. Odměna byla v samotné realizaci výhodou, protože i jedinci, kteří o uskutečnění rozhovoru nejevili zájem, v momentu zmínění odměny zájem projeví. Výslednou zkoumanou skupinou se v kategorii osob bez domova stalo 12 jedinců bez

⁴ A to dle mezinárodního Mezinárodní Kodex ICC/ESOMAR pro výzkum trhu, výzkum veřejného mínění, sociologický výzkum a datovou analytiku, dostupného z: <https://simar.cz/standarty/kvalitativni-standarty-icc/esomar/kodex-v-sedmi-bodech.html>.

domova ve věkovém rozhraní od 22 do 66 let. Tuto skupinu tvoří 11 mužů a jedna žena. Jsem si vědoma výrazného nepoměru mužů a žen bez domova a toho, že se do jisté míry může jednat o omezení výzkumu. Dohromady bylo realizováno 23 polostrukturovaných rozhovorů, z toho 12 rozhovorů proběhlo s jedinci, kteří spadají do kategorie „bez střechy“. Zbýlých 11 rozhovorů se událo s lidmi z kategorie pomáhajících organizací, kdy měl jeden z těchto rozhovorů více účastníků⁵. Kromě vlastního oslovování a kontaktování potencionálních respondentů za účelem rozhovorů zde důležitou roli sehrála i role Gatekeepera.

2.2. Role Gatekeepera

Pozici Gatekeepera já osobně chápu, jako někoho, kdo je schopen a ochoten zpřístupnit kontakt na osoby, které jsou pro můj výzkum klíčové a celkově umožňuje přístup tam, kam bych se za normálních okolností nebyla schopna dostat. V mnou realizovaném výzkumu jsem pracovala s dvěma Gatekeepery. Prvním z nich byl bezdomovec, kterého pro zachování anonymity budu označovat jako „Čeněk“, k němuž jsem se dostala skrze své sociální kontakty. Čeněk je sám bezdomovcem, který se drží v poměrně ustálené skupině ostatních bezdomovců, na ulici je mnoho let a poměrně stejnou dobu strávil i ve vězení. Čeněk mi díky své pozici v hierarchii bezdomovecké skupiny zprostředkoval rozhovory s ostatními členy této skupiny. Díky Čeněkovi jsem byla schopna realizovat 5 rozhovorů s osobami, které spadají do mnou vyhledávané skupiny osob bez domova.

Další velice důležitou osobou byla, pro tento účel označena, paní Ochotná, což byla pracovnice jedné z pomáhajících organizací. V rámci přípravy na výzkum a hledání vhodných respondentů jsem kontaktovala emailovou komunikací řadu institucí – respektive jejich vedoucí zástupce, které pracují s osobami v problematice bezdomovectví anebo uvěznění, tedy s těmi, co na ulici žijí a s těmi co jsou nebo byli ve výkonu trestu odnětí svobody. Ne od všech organizací se mi dostalo vřelé či jakékoliv odpovědi. To ale opět příkládám výběru nevhodného ročního období, které je spojeno s vysokou intenzitou práce zaměstnanců pomáhajících organizací. Avšak paní Ochotná se stala jedním z mých Gatekeeperů v tom smyslu, že po krátké korespondenci se mnou rozeslala můj email s žádostí o rozhovor do řad svých zaměstnanců, tímto způsobem se mi osobně ozvali 3 zaměstnanci této organizace, nejmenované pro zachování anonymity, se kterými jsem poté byla schopna uskutečnit rozhovory.

⁵ Jednalo se o rozhovor se 3 účastníky, byl takto realizován na žádost respondentů.

Prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů jsem získala data, které byli z formy hlasového záznamu přepsány do písemné podoby do Wordu. Zde jsem s daty pracovala i nadále, ve výpovědích jsem hledala relevantní odpovědi na svou výzkumnou otázku. Dávala jsem je do tematicky stejných anebo podobných celků. Odpovědi respondentů jsem mezi sebou porovnávala a zjišťovala na čem se shodují a v čem se rozcházejí.

3. PRAKTICKÁ ČÁST

Praktickou část jsem rozdělila do dvou kapitol, podle osob se kterými jsem vedla polostrukturované rozhovory. První z nich jsou osoby z pomáhajících organizací, které jsou v blízkém, často každodenním kontaktu s osobami ve či po výkonu trestu odnětí svobody nebo jedinci bez domova. Druhou kategorií představují osoby bez domova. Tato praktická část pracuje s primárními daty získanými realizací vlastního výzkumu a navazuje na teoretické ukotvení probírané v teoretické sekci této bakalářské práce.

Cílem této práce bylo analyzovat souvislost mezi bezdomovectvím a uvězněním. Soustředila jsem se tedy na svou výzkumnou otázku *„Jak se vzájemně ovlivňují bezdomovectví a výkon trestu odnětí svobody?“* Jak již v této práci bylo zmíněno, odpovědi na tuto otázku jsem zjišťovala za pomoci vlastního terénního výzkumu, kdy byly vedeny polostrukturované rozhovory s respondenty vybraných kategorií.

První z těchto kategorií byli jedinci, kteří se aktuálně nacházejí na ulici, spadají do dříve specifikované kategorie „bez střechy“ dle typologie ETHOS. I když jsem se touto prací snažila objasnit skutečnosti zahrnující oba fenomény, nebyla vybraná skupina těch, kteří se aktuálně nacházejí ve VTOS, i když by to mohlo být další úroveň pohledu do tohoto tématu. Tyto osoby nebyli vybráni pro nedostupnost možnosti komunikace s nimi. Nacházejí se ve věznicích, což je uzavřený a těžko propustný prostor, do kterého se nelze snadno dostat. Pro nedostupnost těchto respondentů byla vybrána kategorie osob bez domova a jako doplňující poté kategorie pracovníků pomáhajících organizací, která do jisté míry dopomohla vyplnit mezery po právě uvězněných osobách, protože svou práci kromě k osobám bez domova směřují i k osobám ve VTOS nebo po něm.

3.1. Osoby bez domova

S osobami z této kategorie bylo provedeno 12 polostrukturovaných rozhovorů. Z toho pouze dva jedinci neměli zkušenost s výkonem trestu odnětí svobody, přičemž jednoho z těchto dvou výjimek nástup do věznice brzy čekal. To vyvrátilo moje prvotní obavy z toho, že se mi nepodaří nalézt žádného respondenta této skupiny, který za sebou má

pobyt ve věznici. V některých oblastech do této kategorie řadím i osoby se kterými jsem vedla rozhovor v době, kdy již na ulici nežili⁶.

První z tematických okruhů, na které jsem se soustředila byl život jedince před příchodem na ulici. Snažila jsem se zjistit jakým způsobem a z jakých důvodů se ocitli v tomto prostředí. Příčinou například bývala závislost, slovy jednoho z dotazovaných bezdomovců Aleše⁷: „Dostal jsem se tam kuli drogám. Předtím jsem chodil do práce, bral jsem drogy nosem, nějakých 5 let to fungovalo, pak jsem si začal drogy píchat a tím pádem jsem prostě skončil venku.“ Drogová závislost byla příčinou bezdomovectví, ale stala se jím až po přechodu z jiné formy užívání omamných a psychotropních látek na užívání drogy nitrožilně. Osoby bez domova se na ulici pohybovali v rámci širokého časového intervalu. Rozhovory jsem vedla s jedinci, kteří na ulici jsou i více než 20 let ale i s těmi, kdo jsou tam dobu kratší – například půl roku, nebo rok.

Příčinou u těch, kteří na ulici byli po delší časový úsek, kde stanovím hranici pěti let, tak u těch respondentů, kteří na ulici pobývali více než 5 let byli právě závislosti, zejména ta drogová, dále jejich příchod na ulici ovlivňoval jejich celkový životní styl, který zahrnoval alkohol, drogy, rvačky, hazard a další. Slovy Libora „Drogy...chlást a pak už to šlo dolů, to už pak šlo rychle...kasina, zábavy“. U těch respondentů, kteří na ulic strávili kratší dobu než 5 let bývala příčinou ztráta živitele a rodinné a vztahové problémy. Často ale příchod do prostředí ulice doprovázelo více událostí a nešlo jen o jednu konkrétní. O tom mluví i Kamil, který aktuálně pracuje v pomáhající organizaci, ale sám zkušenost s životem na ulici má. „Já jsem sám na ulici byl rok, tak asi vím, proč k tomu jako dochází, to je prostě jako souhra víc okolností, kterým člověk není schopen se bránit, prostě pokazí víc věcí najednou v jednu chvíli, jak už to v životě bejvá a když je to jako něco hodně velkého, člověk se prostě propadne. Je to prostě ve chvíli, kdy u člověka dojde k více velkým životním událostem, který není schopen sám řešit.“ V příčinách bezdomovectví můžeme tak nalézt několik charakteristik se kterými pracovali i autoři Váně a Kalvas v díle Latentní bezdomovectví. Mezi nejčastější příčiny, na které jsem

⁶ Tím jsou myšleni dva jedinci, kteří se sice nenacházeli v prostředí ulice, ale zároveň s tímto způsobem života zkušenost mají. Jednalo se o jedince, kteří pracují v pomáhající organizaci, nebo se připravují na práci v ní.

⁷ Pro zachování anonymity jsou všechny jména respondentů smyšlená a nesouvisí s osobou respondenta

narazila já ve svém výzkumu a zmínění autoři v tom svém patří závislosti, rodinné a vztahové problémy nebo například ztráta živitele.

Jak jsem reflektovala výše, převážná část respondentů z kategorie bez domova měla zkušenost s VTOS. U většiny dotazovaných, kteří měli zkušenost s pobytem ve vězení i životem na ulici byl právě výkon trestu první z těchto událostí. „*Já vylez po roce a půl, jel jsem domů a táta tam nebyl, tak sem se všech ptal a oni že mě táta nechce, že sem nemam, co lízt, že nechtěl abych věděl, kde je, že mě prostě nechce...to mi bylo 20, vylez sem, jel domů, ale už nebylo doma, už tam nikdo nebyl, kdo by mě chtěl.*“ Bezdomovectví se jako přímý důsledek pobytu ve vězení objevil pouze v tomto jednom případě. Tedy pokud máme na mysli tu prvotní zkušenost s jedním z probíraných fenoménů.

Avšak docházelo k tomu, že se osoba opětovně dostala do výkonu trestu odnětí svobody, a to často vyústilo i v to, že se život dotyčného realizoval buď v prostředí ulice anebo věznice. Tito jedinci málokdy našli cestu zpět do standardního bydlení nebo vůbec projevovali snahu se do běžného bytu navrátit. Při otázce, proč tomu tak je, uváděli, že se jedná o v podstatě nejsnazší a nejjednodušší cestu. To hlavně v případě, kdy nemáte nikoho z blízkých osob, ke kterému byste se mohl vrátit nebo máte naopak jistou zažitou komunitu blízkých osob mezi bezdomovci. V průběhu rozhovoru vyplývalo i téma partnerského vztahu, kdy osoba na ulici mluvila o tom, že jejich partner „*sedí*“ a oni čekají až už „*sedět*“ nebude. Toto se projevovalo i v oblasti kamarádských vztahů, kdy padali pojmy jako „*až vyleze ven, koupíme růžový⁸*“, nebo „*ten je tam teď zase na chvílku*“. Na tomto můžeme vidět ukázkou terciálních příčin na které jsem ukazovala v teoretické části této práce, kterými zde viditelně jsou blízcí lidé člověka, který je ve VTOS, kteří na něj na ulici čekají až z vězení vyjde a bude opět s nimi.

Pokoušela jsem se objasnit i okolnosti toho, proč na ulici setrvávají. Co jsou ty sekundární příčiny jejich situace. Důvody pro setrvání na ulici bylo považováno náročné navrácení se do společnosti a braní své situace jako nejjednodušší cestu. Mezi okolnosti setrvání na ulici může přispět právě i jistá stigmatizace ze strany například potencionálního zaměstnance. O tom jeden z mých respondentů na otázku, zda vidí nějaké řešení, jak se ze své situace dostat uvedl „*Chtěl bych dělat vrátnýho, ale s tím je zase ten trestnej rejstřík, ale to je zase ten bludnej kruh a hodně lidí to má tak. Když je*

⁸ Pojmem *růžový* je zde myšleno růžové víno, které je oblíbeným vínem respondentovo kamaráda, který se aktuálně nachází ve vězení, a tím že *se koupí* je míněná oslava, které bude následovat po jeho návratu z vězení zpět na ulici.

člověk mladej, když je mu třicet...běž támhle tahat a daj ti ubytovnu.“, na to jsem se ho zeptala, zda je to právě z důvodu záznamu v rejstříku trestů. *„No tak ten chtěj čistej, a když jdete na poštu a nemáte ho čistej, tak je nezajímá, co ty paragrafy znamenaj, ani to nebudou zkoumat proč.“* Podobně se k problematice záznamu v trestním rejstříku vyjádřila i další respondentka Adriana. *„To že jsem zavřená...jakmile řeknu, že jsem byla v kriminále, ono nikoho nezajímá za co. Ty jsi v kriminálu byla...ale zeptej se za co, to je nejtěžší.“* Mezi sekundární příčiny, tedy důvodu setrvání patřila i zkušenost s VTOS, která negativně ovlivňovala vstup do zaměstnání. Mimo to sem jistě spadá i požívání alkoholu, které je opět spojené s nemožností nástupu do práce, který jako důvod proč na ulici setrvává uvedl i bezdomovec Filip. *„Jít do roboty... ale já nemůžu mně dají fuknout, ja nic nepiju...fukam 3,50 noo... na ulici musíme všichni přestat pít... ale jak chceš kurva na ulici přestat pít“.* Zde lze vidět že důvodem pro nenavrácení se zpět do běžného života je stigmatizace, nemožnost pracovního uplatnění nebo alkoholová závislost.

Za velice zajímavou položku považuji téma dobrovolného uvěznění, kterou jsem v teorii nepříliš ukotvila, domnívám se, že je zde daleko vhodnější vhled do projekce tohoto fenoménu do praxe. Tato oblast je právě úzkým propojením těchto dvou fenoménů. V podstatě jde o přechod z jedné formy sociálního vyloučení do druhé. Přestože prvotní reakce respondentů byli rozporuplné, při detailnějším vysvětlení tohoto jevu téměř všichni uvedli, že ví, o co se jedná, že o tom buď slyšeli anebo viděli. Nebo to dokonce zažili ještě před tím, než se na ulici sami dostali, k tomu zde předložím vyjádření od jednoho z dotazovaných. *„Mám s tím zkušenost, protože když jsem byl ještě normální, tak jsem dělal hlídače v krámě, paní viditelně hodně kradenýho u sebe, tak paní pojd'te ke mně, tak to s ní řešíme a ona povídá že jí ted'ka pustili, mě pustili ven, já tady nikoho nemám já chci zpátky, proto dělala to, co dělala, aby se prostě dostala zpátky.“* To na otázku dobrovolných uvěznění odpověděl bezdomovec Aleš. Ohledně toho, zda je tento fenomén reálným problémem se mi dostalo například vyjádření od bezdomovce Luboše: *„Ano znám...kord takhle v zimně. Ano, je to docela problém, bezdomovec nechce chcípnout v zimě... tak něco čorne nebo někomu dá facku“*, nebo naopak reakce od bezdomovkyně Adriany *„Tohle neznám, nevím o tom, ani nechci“*.

Na druhou stranu ale vyvstává otázka, jestli je opravu ta praxe tak reálná, jestli člověk, který například nechce umrznout venku, tak spáchá trestnou činnost a pak se ještě v průběhu zimy do toho vězení opravdu dostane. O tomto polemizoval i bezdomovec Otakar. *„Rozhodně jsem to zkoušel, když jsem byl mladej...ale takhle to určitě nefunguje,*

ty soudní řízení jsou a tohleto prostě je na dlouhou trať, takže to není, jakože jako já v listopadu rozbiju okno u auta, aby mě v prosinci zavřeli...já v listopadu rozbiju okno a oni mě zavřou třeba když se mi poštěstí v srpnu jako...v létě. To je jako kravina...já vím, že si to jako říkají lidi..nebo ty normální říkají že kdybych byl na ulici tak taky něco udělám ať mě zavřou, ale ono to tak není“ Když jsem se dotázala, zda je to běžný jev a jestli je to něco, co znají ve většině případech uvedli, že ano, že to znají a že je to reálný problém. *„Znám, někdo udělá něco malýho...no buď se nechávají zavírat do blázince, prostě do nějaký léčebny alkoholický, nebo udělají něco malýho...rozbijou výlohu no“* A na otázku, zda například znají někoho takového například Čeněk uvedl: *„No, já osobně ne, ale znám takový...tak 30 procent no“*. Na tom lze rozpoznat že dobrovolné uvěznění je něčím o čem lidé na ulici vědí, ba dokonce o tom přemýšlí. *„Ne, ne, ne, ještě jsem to neudělal...ale někdy už jsem uvažoval, protože když je venku mínus dvacet tak začnete přemýšlet, jestli se nechám zavřít do blázince nebo do vězení abych neumrzl“*

Bezdomovectví se jako přímý důsledek pobytu ve vězení objevil v jednom případě. Často ale docházelo k tomu, že se osoba opětovně dostala do výkonu trestu odnětí svobody, a tak často docházelo i k tomu, že se život dotyčného realizoval buď v prostředí ulice anebo věznice. Tito jedinci málokdy našli cestu zpět do standartního bydlení nebo vůbec projevovali snahu se do běžného bytu navrátit. Při otázce, proč tomu tak je, uváděli, že se jedná o v podstatě nejsnazší a nejjednodušší cestu. To hlavně v případě, kdy nemáte nikoho z blízkých osob, ke kterému byste se mohl vrátit nebo máte naopak jistou zažitou komunitu blízkých osob mezi bezdomovci. V průběhu rozhovoru často vyplynulo i téma partnerského vztahu, kdy osoba na ulici mluvila o tom, že jejich partner „sedí“ a oni čekají až už „sedět“ nebude. Toto se projevovalo i v oblasti kamarádkých vztahů, kdy padali pojmy jako „až vyleze ven, koupíme růžový“, nebo „ten je tam teď zase na chvilku“.

Co považuji za zajímavé je rozporuplnost ve výpovědích o tom, jestli znají někoho, kdo má zkušenost s VTOS, přestože mi sami jedinci často odpovídali, že oni sice ve vězení byli, ale že si nemyslí, nebo neví, že by tato zkušenost byla mezi jeho blízkými osobami⁹ častým jevem. Jak již bylo zmíněno pouze 3 respondenti z celkových 14¹⁰, kteří za sebou měli zkušenost s životem na ulici, uvedli, že s pobytem ve vězení nemají žádnou

⁹ Tím jsou myšleni respondentovo kamarádi z prostředí ulice.

¹⁰ Vedla jsem rozhovory s 12 respondenty, kteří se aktuálně nacházeli na ulici, další dva sice zkušenost s životem na ulici měli, ale aktuálně se tam nenacházeli a byli součástí zástupců pomáhajících organizací, nebo se na zaměstnání v daných organizacích připravovali.

zkušenost, přičemž jeden z nich uvedl, že ho nástup do vězení blízké době čeká. Z toho lze usoudit, že zkušenost s VTOS je u bezdomovců poměrně častým jevem. Respondentů na ulici jsem se ptala, jestli si myslí, že zkušenost s VTOS je v jejich společnosti něčím běžným, nebo naopak třeba pouhou raritou. Na to jeden z nich Čeněk, reagoval následovně: *„Já si myslím, že je to spíš většina, že je to opak, málo kdo, kdo je na ulici ještě nebyl zavřenej. Je tady dost lidí, dost cizinců, který přišli na agentury a pak ztratili doklady a já nevím co... a prostě jsou tady a nemají nic.“* To ale vede k otázce, proč například lidé z ulice do onoho vězení doopravdy přicházejí. Na to lze reagovat fenoménem dobrovolných uvěznění.

Když jsem se v této skupině dotazovaných, kteří si prošli vězením i ulicí, ptala na to, zda vidí souvislost mezi fenoménem uvěznění a fenoménem bezdomovectví, v 7 z 11 případů mi bylo oznámeno, že zde žádné společné ukazatele nevidí. Reagovali například *„Ne.“*, *„Rozhodně to tak není.“*, *„To záleží na každém, ale obecně ne.“* apod. Na druhou stranu se o propojení těchto oblastí jiní respondenti rozpovídali a uvedli například: *„Souvislost je samozřejmá, člověk, kterej je na ulici, tak už nemá o co přijít, tak začne krást, začne dělat podvody, no a pak už je to asi jedno s druhým no.“* (bezdomovec Libor). Toto samo o sobě považuji za zajímavé zjištění. Výzkumy, které byly uvedeny v teoretické části této práce naznačují prevalenci propuštěných osob mezi bezdomovci. Z toho lze vyvodit že tyto fenomény spolu souvisí. Ale když se poté zeptáme osob, které jsou samotnými aktéry těchto situací, zjistíme, že oni to tak mnohdy nevnímají.

I přesto že za sebou mají zkušenost s oběma formami sociálního vyloučení často nepřikládají důraz na jejich propojení, protože to tak jednoduše necítí. Spíše to chápou jako dvě události, nebo situace ve svém životě, které se sice staly obě dvě, ale bylo to nezávisle na sobě. S takovým pojetím se potýkal i bezdomovec Albert, který si to že nevidí spojitost ospravedlňoval tím, že ve vězení byl již před mnoha lety a bezdomovectví je něčím, co se mu přihodilo až v nedávné době, nezávisle na sobě. To lze vidět právě na tom, co Albert řekl: *„Mám no... mám odseděno 13 let ... jo, ale to je za mládí ještě, teď už 22 let nesedím, prostě se vyhýbám všemu zlému... musím se o sebe postarat... To nevím, fakt neví, ne, já nevím, jestli jako to souvisí, říkám že se s nikým nestýkám, já nevím, co dělají, jak to dělají, já vím akorát, že jsem byl darebák, vím že jsem byl ve vězení, ale prostě už bych teď nechtěl.“*

Na druhou stranu ti, kteří sice měli zkušenost s životem na ulici ale s pobytem ve vězení nikoliv, vyjadřovali jakýsi strach z výkonu trestu. Reflektovali to například slovy „*No já bych jako by do kriminálu jako nechtěl, to je poslední místo, kam bych se chtěl podívat... Já bych do vězení fakt nechtěl... toho se fakt bojím... Nedokážu si představit, že bych šel do vězení... strávil tam 10 let... vyšel ve 40 něco... to je moje noční můra*“, naopak respondentka Adriana si VTOS v podstatě pochvalovala „*...já jsem byla prvně v těch Řepijích, to je bomba, to je pionýrskéj tábor, tam samý jeptišky, já jim tam pomáhala... pak jsem byla ve Světly, ale tam taky, tam teda ty cikánky... ale jinak skvělý jako*“, ale domnívám se, že tyto dva pohledy jsou na opačném konci možných představ a zkušeností vybočujících z průměru.

Ohledně toho, zda život na ulici vede anebo nevede k vězení se mi dostalo i důrazného vyjádření. „*Já si myslím, že život na ulici dycky směřuje k vězení, dycky.*“ (bezdomovec Libor). Jenže otázkou je proč, a na to opět Libor reaguje „*Je hrozně těžký se z té ulice dostat, někdy cesta je do toho kriminálu, to je prostě nejkratší cesta a nejjednodušší, rozumíte prostě je to tak no... řekne vám to úplně každěj, kdo k vám je upřímnej.*“ Z jiné perspektivy na to nahlíží Filip, který zastává názor, že na ulici osoby po propuštění z vězení končí protože „*protože nemají nic*“ a ti z ulice jdou do vězení „*protože tady nemají co dělat*“. Z druhé strany ale na otázku, zda jedno vede k druhému, přišli i odpovědi jako „*ne, rozhodně ne*“, „*já myslím že ne*“, nebo „*u mě ne teda no, u mě to je prostě nedělám blbosti prostě abych něco udělal, aby mě kuli tomu zavřeli nebo co, to ne, to radši budu jíst, jak se říká suchej chleba*“. Na základě těchto výpovědí můžeme sledovat i jistý rozpor uvnitř zkoumané skupiny respondentů. Většina z nich zde souvislost nevidí, nebo si ani nemyslí, že jeden jev může vést k tomu druhému. Ale jdou zde i tací, kteří zde souvislost vidí a reflektují jí například ekonomickou dimenzí. Kde se bezdomovectví rovná ekonomické nouzi, nedostatku prostředků pro život, a to vede k páchání trestné činnosti, aby došlo k zajištění potravy nebo financí a tato trestná činnost může vést k VTOS.

3.2. Osoby z pomáhajících organizací

Celkem jsem realizovala 11 rozhovorů s pracovníky pomáhajících organizací a jejich smyslem bylo to, že měli sloužit, jako jakýsi podklad, jako zpětná vazba právě těch jedinců, kteří se zkoumanou skupinou, s lidmi bez domova a s lidmi ve vězení, nebo po odchodu z něj komunikují na každodenní bázi.

I v této kategorii jsem pokládala otázky, kterými jsem se pokoušela zjistit souvislost mezi bezdomovectvím a uvězněním. Zde respondenti často docházeli k závěrům, že tam ta spojitost sice je, ale nejsou s přesností schopni určit co přesně tím je, a to propojení příkládají většinou i tomu v čem člověk vyrůstá a jaké má zázemí. K tomu dochází ve své výpovědi i pracovnice pomocné organizace, která se soustředí na klienty v a po VTOS, Radka¹¹, která si myslí že „...souvislost v tom bude, ale nevím, co tam jako přímo je teď v té oblasti, spíš že je tam něco předtím, že to začíná jako v rodině“, ale následně se k propojení těchto fenoménů vrací a řeší otázku toho, co za tím stojí. „*Ono je to asi spíš i to uchylování se k lidem, který řeší podobný problémy a pak je to že se dostanou mezi lidi, co žijou na ulici třeba do toho výkonu trestu protože je tam hrozně tenká hranice mezi tím a samozřejmě třeba i jsou situace, kdy člověk vyjde po delší době z výkonu trestu odnětí svobody a nemá nic, nemá prostě ani kde bydlet, protože nemá třeba rodinu, nemá někoho, kdo by ho takhle podpořil na začátku, tak je to těžší a azyláky jsou třeba plný a už se musí jako vyspat na té ulici nebo na noclehárně a už se dostává do toho kolektivu lidí, který mají podobný problémy, takže mě to přijde takový, že to spolu samozřejmě hodně souvisí, bohužel jako tyhle ty dvě roviny no...“*

Z podobné perspektivy na to nahlíží i pracovnice pomáhající organizace Jitka: „*Já si jako nemyslí, že je mezi tím nějaká jednoznačná přímá úměra, já si myslím, že je to jako mnohem složitější záležitost, že to, že se člověk chová tak, že se pak třeba dostane do vězení, tak to často, ale ne vždycky může vyplívat z toho, že vyrůstal v nějakým sociálně nevhodným, sociálně slabým prostředí, který ho v podstatě jakoby navede na takovou kariéru. Zároveň to prostředí dost často znamená, že on ten člověk nemá to zázemí, do kterého by se potom třeba vrátil, protože vlastně nikdy ho neměl, ani před tím vězením, a to je jakoby jedna a kategorie. A druhá kategorie jsou lidi, který to zázemí měli třeba, ale spáchali nějaký vážnější trestný čin, kterej měl za následek dlouhý pobyt ve vězení a během toho dlouhého pobytu ve vězení se ty vazby, ty blízcí a rodina se přetrhali, a proto on se nemá kam vrátit a po tom návratu z vězení, snaží si to zázemí vybudovat sám“* I další z dotazovaných nacházeli souvislost právě v jistých předpokladech, jako je nezdravé rodinné zázemí, stejně tak jako Aneta, pracovnice s lidmi po VTOS: „*Z mých zkušeností to, že člověk prostě nemá zázemí od malička, prostě vyrůstal v nefunkční rodině, nebo v dětském domově nebo měl vlastně problematiku toho vězeňství nebo zkušenosti s tím*

¹¹ Stejně jako u respondentů z kategorie osob bez domova, tak i zde jsou pro ochranu dotazovaných použita vymyšlená jména, která nijak nesouvisí s danou osobou.

alkoholem v rodině a ta rodina nebyla funkční, tak to je určitě problém, pak ta problematika závislosti jak u lidí bez domova tak těch, co jsou ve výkonu“

Opět zde směřujeme k otázce, zda je jeden z těchto fenoménů jen cestou k tomu druhému a proč vlastně lidé z ulice mohou končit za hradbami věznice a naopak. K tomu se jedna z mých respondentek Katka vyjádřila následovně: *„jako nelze říct a myslím si že by jako ani jako nebylo v pořádku tvrdit, že život na ulici vede do vězení a vězení vede k životu na ulici jo. Nemyslím si, že by se mezi tím dalo udělat rovnítko, nicméně je to o těch faktorech, který zvyšují pravděpodobnost. Já si myslím, že je to jako hodně podobný jako se na krabičkách od cigaret píše, že kouření způsobuje rakovinu jo, ono jí nezpůsobuje, ale zvyšuje tu pravděpodobnost do té míry, že je to rámovaný tímhle způsobem. To znamená, že prostě...jako myslím si, že v tom hraje roli spousta faktorů, samozřejmě ve chvíli, kdy jsou lidi mnohonásobně recidivisty, když mají za sebou závislostní kariéru, když mají nějakou psychiatrickou diagnózu nebo jako zkušenost s psychickým dis komfortem, nebo když mají to v uvozovkách štěstí, že se dostanou do věznice, kde se s nima vůbec nepracuje, kde prostě to, ta příprava na propuštění je zcela formální záležitost, tak to riziko toho, že ty jedinci skončí na ulici je obrovský“.* S podobným názorem se potýká i pracovnice, která jedná s lidmi ve a po VTOS, Mirka. *„Jde na ulici žít i bez toho, i když by nebyla zaznamenaná páchaná trestná činnost, myslím si, že ty lidi můžou žít na ulici a nemusejí skončit ve vězení, stejně tak opačně, prostě si myslím že není pravidlo, který by platilo.“*

Pokud se tedy zaměříme na to, jak provázanost cest směřujících z jedné formy sociální exkluze do druhé vnímají zaměstnanci organizací, kteří svou práci směřují k lidem nacházejícím se v těchto životních situacích, zjistíme, že zde jeden jev považují jen za cestu do toho druhého. Ale zaměřují se spíše na otázky zvýšeného rizika. Kdy právě to, že má jedinec například zkušenosti s drogovou závislostí, nebo už ve vězení byl anebo už před vězením neměl funkční zázemí, nebo zde strávil mnoho let, tohle všechno jsou podle této skupiny respondentů podněty, které riziko propadu z jedné formy vyloučení do druhé zvyšují.

Do toho vstupuje téma dobrovolných uvěznění. Zde se výpovědi respondentů rozcházel v tom smyslu, že sice věděli, o co se jedná ale jedna část s tím neměla žádnou zkušenost a druhá část uváděla, že se jedná o něco, co je reálným problémem. Dostalo se mi tedy odpovědi podobných jako od respondenta Michala, který svou práci směřuje

k lidem bez domova „*Já myslím že to je jo, osobně jsem se s tím nesetkal ale myslím, že to je reálný problém.*“, nebo Robina věnující se také lidem bez domova: „*Vím, že to existuje, nemyslím, že bysme se s tím nějak setkávali, ale asi zřejmě sem tam někdo*“, nebo například Irena, která se věnuje pomoci lidem bez domova: „*Nesetkala jsem se vyloženě s tím, že by něco vyloženě udělal, ale třeba že mu hrozí nástup a on nechce, ale je venku zima tak zvažuje že to vlastně není tak špatný.*“

Nebo z druhé strany od pracovnice s lidmi ve VTOS a po něm Heleně: „*To se jako reálně děje, to není že by to byly nějaký ojedinělý případy, ale to se těm jako lidem fakt reálně děje a jako to vnímaj tak bezvýchodný, že se k tomu třeba uchylujou. Jako klasicky, ono prostě v tom jako prostředí lidí, kteří jsou jako dlouhodobě bez přístřeší, si myslím, že je fakt jako úplně jinej myšlenkovej časoprostor, co se třeba týče jako výkonu trestu, tak tam ty lidi o tom pak jako hodně otevřeně mluvili jo, že prostě kámoš je zas zavřenej, protože prostě se někde vožral a někomu jako prostě plesknul, takže ho zas zavřeli a tady tenhle kradl tak je zase na chvílku na vazbě a oni ho zas pustěj jo a že je to zas úplně jako jinej ... jinej jako myšlenkovej pochod, kde ten výkon trestu, ne že by jako nebyl stigma, ale je něco, co je jako fakt strašně běžný, jo že se tam nad tím nikdo nepozastavuje.*“ Helena zde naráží na to, že když mají například osoby bez doma již zkušenost s VTOS, tak je další pobyt zde vnímán jako něco běžného, nevybočujícího z jejich běžné životního chodu. K tomu ještě dodává, že když je jedinec vícekrát trestaný, tak už ani pro něj není podstatné, jestli bude mít o „záznam“ víc. „*To zázemí, který ta věznice, nebo ta vazba jako představuje tak jako v těch extrémních případech může být vlastně docela lákavý pro ty lidi, protože je to nějakým způsobem řešení, ale ono to taky hrozně záleží jako na té dosavadní životní historii, jo , že ve chvíli, kdy už jsem prostě byla několikrát uvězněná na několik měsíců, tak víte jaký to je a vy víte do čeho zhruba jdete, to znamená že ten fenomén toho jako dobrovolného uvěznění je častější pro ty právě u lidí, kteří jsou už jako recidivisti, kteří vlastně mají to stigma toho uvěznění jako hodně inter analyzovaný, že už v tu chvíli, je jim trochu jedno jestli budou mít těch záznamů v rejstříku 24 nebo 28.*“, Zároveň zde i to prostředí věznice může nabízet jakousi jistotu, nebo formu zázemí. S tím souhlasí i jiní z těchto respondentů, například pracovnice s lidmi bez domova Kamila. „*Ve vězení je v podstatě systém, kterej se o vás postará, nemáte úplně tu svobodu, ale máte jídlo a kde spát a když vyjdete ven a nemáte nic, tak se o sebe musíte postarat, vydělat peníze musí si vlastně zajistit základní potřeby a když nebyli venku několik let tak*

je to všechno jiný, ta modernizace jde samozřejmě do předu a prostě ty systémy venku se mění.“

ZÁVĚR

Když se zaměříme na to jak souvislost mezi fenoménem bezdomovectví a uvěznění vnímají samotní jejich aktéři – v této práci myšleny osoby, které aktuálně žijí na ulic, nenajdeme jednotnou odpověď. Názory se zde i uvnitř skupiny, která tyto fenomény, nebo jeden z nich prožila liší.

Mnozí z nich uvádějí, že souvislost zde nevidí, což je zajímavé, protože jsou to často i ti, kteří mají za sebou zkušenost s oběma způsoby těchto extrémních forem sociálního vyloučení. V těchto případech si tento názor obhajují tím, že i přesto že byli ve vězení a teď jsou na ulici, tak se jedná o jiné časové úseky v jejich životech. A protože se to stalo tak dávno, například když myli mladí, a na ulici se dostali až řadu let poté, tak zde možné souvislosti váhu nepřikládají.

Z druhého konce i někteří z aktérů těchto situací zde na právě to propojení kladou důraz. Ať už se například jedná o ekonomickou dimenzi nebo neexistenci stabilního zázemí. A do tohoto propojení vstupuje fenomén dobrovolných uvěznění, který v tomto kontextu může být jen přestupem ze života na ulici do života ve vězení. Zde se odráží ekonomická situace bezdomovce, který protože nemá nic, tak páchá trestnou činnost, aby měl alespoň něco. To bývá rizikem právě v zimě, kdy člověk nechce umřít venku. Praxe těchto dobrovolných uvěznění se ale může od všeobecného dojmu poněkud lišit, protože ta cesta od spáchání trestného činu, přes soudní řízení až do věznice, může být poněkud zdlouhavá.

Pracovníci organizací, které se věnují pomoci právě lidem bez domova, nebo lidem ve anebo po VTOS dobrovolné uvěznění, které je právě průnikem fenoménu bezdomovectví a uvěznění, připadá jako něco, co existuje a oni o tom vědí, ale často s tím nemají osobní zkušenost. Nebo se s tím naopak setkávají a považují to za reálný problém.

Když bych se měla zaměřit na propojení těchto fenoménů na základě počtu osob, které mají zkušenost s pobytem ve vězení i s životem na ulici. Došla jsem zajímavých výsledků, protože jen opravdu malá část těchto respondentů za sebou VTOS neměla. Z toho ale vyvstává otázka, co je právě tím společným pro tyto jevy. Odpověď zde není zcela jasná, ze získaných dat lze sice určit, že existují jisté předpoklady nebo predikce, že

když se jedinec nachází v jedné z těchto forem extrémního sociálního vyloučení, může mít vyšší sklon dostat se do druhé formy exkluze. Zajímavé ale je, že když otázku souvislosti položíte přímo aktérům daných situací, z tohoto primárního pohledu to oni často nevnímají jako relevantní. Zatímco když je tato otázka směřována lidem, kteří právě s těmito aktéry komunikují na denní bázi a vidí to z vnější perspektivy, souvislost zde najdou častěji. Jedním z hlavních znaků poukazujících na vztah těchto proměnných je již nabytá zkušenost s jednou formou extrémního sociálního vyloučení, další je poté nedostatečné zázemí. Toto bych označila za dva hlavní faktory, které poukazují na propojení fenoménu uvěznění a bezdomovectví.

Oproti závěrům, ke kterým docházeli autoři zmínění v teoretické části této práce mohu na základě teorie a výsledků vlastní studii říct, že existuje souvislost mezi bezdomovectvím a uvězněním. Tuto souvislost můžeme především nalézt v tom, že jsou to obě formy extrémnímu sociálního vyloučení, kterému něco předchází, něco ovlivňuje jeho průběh a něco ovlivňuje jeho důsledky. Příčiny bývají často velice podobné a to závislosti, nezdravé zázemí nebo způsob života. I v důsledcích jsou si tyto oblasti podobné, mají důsledek na zařazení jedince zpět do společnosti, narušení individuální stránky jedince, odříznutí od společnosti a stigma. Když se zaměřím na otázku toho, proč někdo v těchto životních etapách zůstává, nebo se sem opětovně vrací, znovu nacházíme podobnosti. Hlavní z nich je nemožnost, nebo neschopnost zařadit se zpět do společnosti nebo smíření se s takovou formou existence jako snazší a jednodušší. Myslím si že zejména oblast dobrovolných uvěznění z perspektivy jejich aktérů, které jsem se v této práci dotkla je velice zajímavým tématem, které by bylo vhodné pro detailnější prozkoumání.

LITERATURA

- Baláš, O., Hežová, M., Loukotka, R., Prokopová, L., Ptáček, L., Sejbal, J., Stanoev, M. 2010. *Aktuální otazníky fenoménu bezdomovství. Sčítání bezdomovců v Brně v roce 2010*. Brno: Magistrát města Brna.
- Dirga, L. 2013. „Fenomén bezdomovectví: Případová studie klientů organizace Naděje.“ *Akta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*. 5 (1): 141-166.
- Dirga, L. 2021. *Sociologie za mřížemi? Penitenciární sociologie v České republice*. *Czech sociological Review* 57(4): 411-432
- Dirga, L., Lochmannová, A., Juricek, P. 2015. *The Structure of the Inmate Population in Czech Prisons*. *Sociológia* 47 (6): 559-578.
- Dirga, L. 2017. *Body as a Project: The Relationship Czech Prisoners Have to Their Bodies*. *Sociológia* 49 (6): 636-650.
- Dirga, L. 2021 *Příběhy dobrovolných uvěznění. Jaké otázky si klademe a jaké bychom si klást měli*. Česká kriminologie.
- Goffman, E. 1961. *Asylums: Essays on the social situation of mental patient and other inmates*. New York: Anchor Books.
- Goffman, E. 2003. *Stigma Poznámky k problému zvládnání narušené identity*. Praha: SLON.
- Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, s.r.o.
- Hradecký, I., M. Barták, D. Cveček, W. M. Edgar, P. Ondrák, P. Pěnkava, P. Ruszová. 2007. *Definice a typologie bezdomovství: zpráva o realizaci aktivity č. 1 projektu Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR*. Praha: Naděje, o. s.
- Hradecká V., Hradecký I. 1996. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje.
- Karabec, Z., Diblíková, S., Macháčková, R. 2000. *Krátkodobé tresty odnětí svobody Závěrečná studie z výzkumu*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Marek, J., Strnad, A., Hotovcová, L. 2012. *Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál.

- MS. Nedatováno. *Koncepce vězeňství do roku*. Česko.
- Nedbálková, K. 2006. *Spoutaná rozkoš Sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznici*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nedvědický, K. 2021. *Propojení penitenciární a postpenitenciární péče – podmínka fungující trestní politiky*. Wolter Kluwer – Trestní právo 2021 (2) 23.
- Nešporová a kol. 2019. *Sčítání osob bez domova v České republice 2019*. Praha: VÚPS, v. v. i. – Výzkumná zpráva.
- Nešporová, O., Holpuch, P. 2020. *Populace osob bez domova v České republice. Osoby přespávající venku, v noclehárnách, v azylových domech a v obecních ubytovnách*. Praha: VÚPS, v. v. i.
- Štěchová, M., Luptáková M., Koboldová. B. 2008. *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Toušek. L. 2009. *Analýza situace „bezdomovců“ v Plzni včetně identifikace jejich počtu*. Plzeň: Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu při Katedře antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni (CAAT).
- Vágnerová. M., Marek, J., Csémy. L. 2018. *Bezdomovectví ve středním věku: Příčiny, souvislosti a perspektivy*. Praha: Karolinum.
- Váně, J. 2020. *Merit versus Necessity: Housing First and its Forms in Practice*. European Journal of Homelessness 14 (1): 55-78.
- Váně, J., Kalvas, F. 2014. *Fenomén bezdomovectví. Výzkumná zpráva*. Zadavatel: Odbor sociálních služeb – Magistrát města Plzně, Plzeň: Katedra sociologie, Fakulta filozofická univerzity Západočeské v Plzni.
- Váně, J., Kalvas, F., 2015. *Latentní bezdomovectví. Výzkumná zpráva*. Plzeň: Katedra sociologie, Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni.
- Vašát, P. 2021. *Na jedné lodi Globalizace a bezdomovectví v českém městě*. Praha: Academia: Sociologický ústav AV ČR.
- Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

Zákon č. 58/1965 Sb., kterým se upravuje postih provinění a přestupků osob opětovně se dopouštějících výtržnictví, násilností a příživnictví

RESUMÉ

Homelessness and imprisonment are a major intrusion into an individual's life. These are two forms of extreme social exclusion, and I have sought to address their relationship through my own qualitative research. As part of this research, I conducted interviews with homeless people and workers from helping organisations. I attempted to analyse the relationship between homelessness and incarceration, trying to find out if one is only a pathway to the other. I also focused on the issue of voluntary incarceration. As a result, I found that these phenomena are indeed related. Most of the homeless people I interviewed had a history of incarceration. And although when asked directly about the connection between the two phenomena, even those who had experienced both forms of social exclusion said they were not related, in other questions such as what leads to what, respondents were already finding connections.

The topic of voluntary imprisonment emerged as something that is more widely known amongst homeless people. But putting this into practice is not as straightforward as it may seem. Interviews with staff led to a different perspective on the issue. They serve as a background or supplement to homeless people's statements. Their perspective on the issue of the combination of these phenomena was quite different from the statements from the other category. Here they more often alluded to the assumptions of the emergence of the phenomena in question. And they were a great perspective from the position of someone who is in contact with the subjects of interest on a daily basis.

PŘÍLOHY

Seznam zkratek

ČR – Česká Republika

ETHOS – Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení

FEANSA – Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci

MS – Ministerstvo spravedlnosti

VTOS – výkon trestu odnětí svobody

Seznam tabulek

Tabulka č. 1 *Sedm teoretických domén bezdomovství* [Hradecký et al. 2007: 10]

Č.	Typologie	Koncepční kategorie	Fyzická doména	Právní doména	Sociální doména
1.		Bez střechy	Žádné obydlí (střecha)	Žádný právní nárok na užívání prostoru (vlastnictví, užívací právo)	Žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy
2.		Bez domova	Má místo k bydlení, vhodné k obývání	Žádný právní nárok na užívání prostoru (vlastnictví, užívací právo)	Žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy
3.		Nejisté a nevyhovující bydlení	Má místo k bydlení (nejisté a/nebo nevhodné k obývání)	Žádná jistota užívacího práva	Má prostor pro sociální vztahy
4.		Nevyhovující bydlení a sociální izolace v legálně obývaném obydlí	Nevyhovující bydlení (nezpůsobilé k obývání)	Má právní nárok a/nebo jistotu užívacího práva	Žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy
5.		Nevyhovující bydlení (jisté užívací právo)	Nevyhovující bydlení (nezpůsobilé k obývání)	Má právní nárok a/nebo jistotu užívacího práva	Má prostor pro sociální vztahy
6.		Nejisté bydlení (vhodné k obývání)	Má místo k bydlení	Žádná jistota užívacího práva, ztráta vlastnictví	Má prostor pro sociální vztahy
7.		Sociální izolace v kontextu jistého a vhodného bydlení	Má místo k bydlení	Má právní nárok a/nebo jistotu užívacího práva	Žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy

Tabulka č. 2 *Zkušenost s pobytem v totálních institucích* [Toušek 2009].

	Ulice		Azylový dům pro muže/ženy		Azylový dům pro rodiče s dětmi		Úhrnem	
	Četnost	V %	Četnost	V %	Četnost	V %	Četnost	V %
Kojenecký ústav	5	4,8	0	0	3	7,9	8	5,1
Dětský domov	10	9,6	2	13,3	4	10,5	16	10,2
Diagnostický ústav	9	8,7	0	0	3	7,9	12	7,6
Psychiatrická léčebna	29	27,9	3	20	4	10,5	36	22,9
Vězení	39	37,5	2	13,3	1	2,6	42	26,8
Ústav sociální péče	3	2,9	0	0	0	0	3	1,9
Zkušenost obecně	62	59,6	5	33,3	8	21,1	75	47,8

Topic Guide

Topic guide

Pro respondenty z pomáhajících organizací

Základní informace

- Jaký je Váš věk?
- Jak dlouho vykonáváte tuto práci?

Práce pro pomáhající organizaci

- Jaká je náplň Vaší práce?
- Máte nějakým způsobem přehled o lidech na ulici?
- Jaká je práce s takovými lidmi? Je to těžší s lidmi na ulici, kteří mají zkušenosti s vězněním? (ptám se abych zjistila, jestli to nějak rozdělují, jestli je tam nějaká stigmatizace apod.)

Souvislost mezi bezdomovectvím a uvězněním

- Vidíte spojitost mezi bezdomovectvím a uvězněním? Jakou?
- Vede dle Vás pobyt ve vězení bezprostředně k následnému životu na ulici a naopak?
- Víte, co je to fenomén dobrovolných uvěznění?
- Co vy vnímáte jako větší vyloučení ze společnosti/větší sociální problém?

Pro respondenty na ulici¹²

Základní údaje

- Kolik je Vám let?
- Jak dlouho jste na ulici?

Život před ulicí

- Můžete mi říct něco o Vašem předchozím životě?

Život na ulici

- Znáte někoho se zkušeností s VTOS?
- S jakými reakcemi společnosti se setkáváte? *(ke zjištění stigmatizace)*
- Je podle Vás nějaká cesta z toho ven?
- Vnímáte tyto události jako chybu vlastní nebo cizí?
- Cítíte se Vy sám špatně ve vaší situaci?

Spojitost mezi bezdomovectvím a uvězněním

- Vidíte Vy osobně souvislost mezi bezdomovectvím a uvězněním?
- Myslíte, že lidé bez domova končí/mohou končit ve vězení? A naopak?
- Je pobyt na ulici jen cestou k pobytu ve vězení? Je pobyt ve vězení jen cestou k pobytu na ulici?
- Víte, co je fenomén dobrovolných uvěznění?
- Vnímáte rozdíl mezi důsledky pobytu ve vězení a na ulici?
- Co vnímáte jako horší/těžší zkušenost? Proč?

¹² Otázky byly přizpůsobeny každé situaci, řečeny zjednodušeně apod., některé otázky byly směřované jen k osobám, které za sebou měly VTOS, což jsem původně očekávala že jich bude daleko míň, ve výsledku jsem ale narazila jen na 3 jedince, kteří nebyli ve vězení, z toho jednoho nástup do vězení čekal.